

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
FƏLSƏFƏ VƏ HÜQUQ İNSTİTUTU

Əlyazması hüququnda

XƏYALƏ AKİF QIZI MƏMMƏDOVA

AZƏRBAYCAN CƏMİYYƏTİNİN SOSIAL-MƏDƏNİ
İNKİŞAFININ GENDER ASPEKTLƏRİ

İxtisas: 7207.01– “Sosial fəlsəfə”

Fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim
edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

BAKI – 2016

Dissertasiya işi Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi Xəzər Universitetinin “Fəlsəfə və sosiologiya” kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: **Afaq Baloğlan qızı Rüstəмова**
fəlsəfə üzrə elmlər doktoru

Rəsmi opponentlər: **Fizuli Məhəmməd oğlu Qurbanov**
fəlsəfə üzrə elmlər doktoru

Hüseyn Qaraxan oğlu Məmmədov
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru

Aparıcı təşkilat: Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Dövlət İdarəçilik Akademiyası
Müdafiə “_25_”_11_ 2016-cı ildə saat ____ Azərbaycan Milli
Elmlər Akademiyası Fəlsəfə və Hüquq İnstitutunun nəzdində elmlər
doktoru və fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan
dissertasiyaların müdafiəsini keçirən D.01.115 Dissertasiya Şurasının
iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan:AZ-1143,Bakı şəhəri, H.Cavid prospekti 115, AMEA-nın Fəlsəfə
və Hüquq İnstitutu,IX mərtəbə,Konfrans zalı.

Dissertasiya işi ilə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Elmi
Kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat “_____” _____ 2016-cı ildə göndərilmişdir.

Fəlsəfə və Hüquq İnstitutunun
nəzdindəki D.01.115 Dissertasiya
Şurasının elmi katibi,fəlsəfə üzrə
fəlsəfə doktoru

S.A.Həsənova

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: XX əsrin 90-cı illərindən başlayaraq Sovet İttifaqının süqutu ilə sosial, mədəni, iqtisadi və siyasi sahələrdə böhranla üzləşən postsovet cəmiyyətləri yerli ənənəvi sosial-mədəni institutların və Qərbi ölkələrindən gələn qeyri-ənənəvi liberal düşüncələrin münaqişə meydanına çevrildilər. Bu cür düşüncə istiqamətlərindən biri də sosial elmlər üçün yeni olan postneoklassik gender nəzəriyyələri idi. Sovet dövlətinin süqutu ilə meydana çıxan müstəqil dövlətlərin daxili qanunauyğunları və üzləşdikləri problemlər arasında oxşar və fərqli cəhətlər olduğu üçün, yaranan gender problemləri arasında da oxşar və fərqli cəhətlər meydana çıxdı. Bu problemlərin aradan qaldırılması sahəsində görülən nəzəri-praktiki işlər, postsovet məkanında vətəndaş cəmiyyətini təmsil edən qeyri-dövlət sektorlarının meydana çıxmasına və eyni zamanda liberal gender təsəvvürlərinin genişlənməsinə şərait yaratdı. Avropa dillərindən edilən tərcümələrə və yerli şəraitə yad olan əsərlərə istinad edən ilk gender maarifçiliyinin müsbət tərəfləri ilə yanaşı, mənfi tərəfləri də vardır. Müsbət tərəfləri Azərbaycanda gender bərabərliyinə qismən nail olmaqdan və bu sahədə olan stereotiplərin tədricən ortadan qaldırılmasından ibarət idisə, mənfi tərəfləri Qərbdən gələn bu ideyaların yerli şəraitə uyğun gəlməməsi idi. Lakin son on ildə bir çox QHT-lər, tədqiqat mərkəzləri və müstəqil tədqiqatçılar Azərbaycan şəraitində gender problemlərini araşdırmağa başlamışlar. Azərbaycanda gender bərabərliyinin müxtəlif aspektlərdə araşdırılması, konkret olaraq müxtəlif sahələrdə ortaya çıxan gender problemlərinin mənşəyini, onların həlli yollarını müəyyənləşdirməyə şərait yaradır. Bu məsələlərin öyrənilməsi dövlətin strateji inkişafının müəyyənləşməsi baxımından əhəmiyyətlidir. Çünki Azərbaycan dövləti beynəlxalq təşkilatlar qarşısında üzərinə götürdüyü ən böyük öhdəliklərdən biri də Azərbaycanda gender bərabərliyinə nail olmaqdır. Beynəlxalq təşkilatlar gender simmetriyasının təmin olunması üçün bir çox ölkələr qarşısında öhdəliklər qoymuşlar. 1995-ci ildə Pekində keçirilən BMT-nin qadınların vəziyyəti haqqında IV Ümumdünya konfransı yeni qlobal dünya nizamının təməl prinsiplərini müəyyənləşdirdi. Bu sənəddə qadın problemlərinin həlli üzrə fəaliyyətin 12 ən mühüm istiqaməti müəyyən edilib. Belə istiqamətlər sırasında qadınlar arasında yoxsulluq və dilənçilik, təhsil və səhiyyə sahəsində ayrı-seçkilik hallarına qarşı mübarizə, hakimiyyət strukturlarında qadınların qeyri-bərabər təmsil olunması probleminin həlli və başqa məsələlər vardır. Yeni qlobal dünyanın prinsiplərinə görə cinsi

mənsubiyyətinə nəzərən ayrıseçkiliyə məruz qalan cəmiyyətlərdə nəinki insan hüquqları, demokratiya və davamlı inkişaf, hətta global xarakter alan bir çox ekoloji problemlərin belə həlli mümkün deyildir. Çünki dünyada ekoloji (ekofeminizm nəzəriyyəsi), hüquqi və siyasi məsələlərin həlli, qadın məsələsinin həllindən və gender maarifçiliyindən keçir. Bu beynəlxalq tədbirlərin nəticələrinə görə dünya dövlətləri insan hüquqlarına hörmət edərək öz xarici və daxili siyasətlərinə gender ölçüsündən yanaşmalı və onun əsas prinsiplərini yerinə yetirməlidirlər. Pekin forumunda Azərbaycan hökuməti “Qadınlara münasibətdə bütün ayrıseçkilik formalarının ləğvi haqqında” (CEDAW) BMT Konvensiyasını təsdiq etdi. 1995-ci ildə qəbul olunmuş ilk dövlət konstitusiyası da bu siyasətin gerçəkləşməsinə şərait yaratdı. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev demişdir: “Qürur hissi ilə qeyd etmək istəyirəm ki, Şərq qadınları arasında mədəniyyətin və incəsənətin, elmin və texnikanın ayrı-ayrı sahələrində ilk addımlar da bizim ölkənin qadınları tərəfindən atılmışdır.”

Azərbaycanda ən böyük dəyərlərdən biri ailə institutudur. Feminizmin ailəni inkar edən nəzəriyyələri milli dövlətçiliyin inkişafına tərs mütənasibdir. Lakin gender tədqiqatlarında ailə məsuliyyətinin bərabər bölüşdürülməsi ideyası ailənin və cəmiyyətin inkişafına müsbət təsir edən amillərdəndir. Bizim bu sahədə apardığımız tədqiqatlar milli dəyərlərlə gender meyarları arasında otra məxrəcin tapılmasına xidmət etmişdir. Bu ölkədə həm ailə institutunun, həm də gender meyarlarının qarşılıqlı şəkildə inkişafına şərait yaradır.

İslam dəyərləri Azərbaycan xalqının həyat tərzində və ictimai şüurunda öz əksini tapmışdır. Lakin dini maarifçiliyin aşağı səviyyədə olması bəzən gender ideyalarının yayılmasına maneçilik törədir. Bu stereotiplərin aradan qaldırılması üçün hər iki istiqamətdə biliyi olan tədqiqatçılar din və gender münasibətləri sahəsində tədqiqatlar aparmalı və bu sahədə kəşşən məqamları ortaya qoymalıdırlar. Bu tədqiqatlar cəmiyyətin daxilində yaranan sosial münasibətlərin azalmasına və cəmiyyətin inkişafını təmin edən mənəvi birliyin əldə olunmasına şərait yaradır.

Bü gün KİV ictimai şüuru yönləndirən əsas təsir vasitəsidir. Lakin araşdırmalar göstərir ki, KİV-də həyata keçirilən gender layihələri, televiziya verilişləri, reklamlar əksər hallarda gender bərabərliyini təhrif edirlər. Bu isə cəmiyyətdə gender barədə yanlış təsəvvürlərin yaranmasına və ona qarşı əks təsirin formalaşmasına şərait yaradır. KİV-də gender məsələlərinin araşdırılması və əldə olunan nəzəri biliklərin praktikada

tətbiqi mövcud problemlərin aradan qaldırılmasına yardım edə bilər. Bu isə, öz növbəsində cəmiyyətdə gender meyarlarının rellaşmasına mane olan müəyyən stereotiplərin aradan qaldırılmasına və cəmiyyətin demokratik inkişafına müsbət təsir göstərir.

Problemə işlənmə dərəcəsi. Qərbi ölkələrində feminizm və gender tədqiqatları XX əsrin ortalarından başlayaraq əsas postneoklassik nəzəriyyələrdən biri kimi meydana çıxdı. Qərbdə feminizm nəzəriyyəsinin və genderşünaslığın elmi-fəlsəfi əsasları formalaşdı. Bu sahədə görkəmli tədqiqatçılara Robert Stoller, Ann Oakley, Adrienna Riç, Marqaret Etvud, Karen Xorni, Klara Tompson, Betti Fridan, Keyt Millet, Culiet Mitçel, Nensi Çodorou, Ursula Kinq, Haidi Hartman, Elis Rossi, Canet Riçards, Süzan Okin, Natali Blüston, Kristina Delfi, Sulamif Fayerston, Meri Deyli, Katerin Makkinnon, Simon de Bovuar, Toril Moy, Monika Plaza, Monika Vittiq, Alisa Jardin, Yuliy Kristeva, Elen Siksu, Lüsi İriqarey, Rozi Braydotti, Cudit Batler və başqalarını aid etmək olar. Tədqiqat işimizdə (xüsusilə, birinci fəsilə) bu müəlliflərin əsərlərinə, fikirlərinə istinad olunmuş və onların fikirləri təhlil olunaraq münasibət bildirilmişdir.

Feminizm nəzəriyyələri postsovet ölkələrinə, həmçinin Azərbaycana əsasən sovet dövlətinin süqutundan sonra ayaq açdı. 1997-1998-ci illərdən başlayaraq Azərbaycanda liberal gender tədqiqatlarının və feminizm ideyalarının yayılması beynəlxalq donor təşkilatlarının maddi və mənəvi mənafeyinə uyğun gəlirdi. Buna görə də, əsasən, xarici fondların yardımı ilə Azərbaycanda 68 QHT genderlə bağlı 262 layihə həyata keçirdi. Çünki 1998-ci ildə Azərbaycanda ilk dəfə QHT-nin fəaliyyətini rəsmiləşdirən “Qrantlar haqqında” qanun qəbul edilmişdi. Azərbaycanda gender maarifçiliyi xüsusilə, “Açıq Cəmiyyət” İnstitutunun (Soros Fondu), həmçinin BMT-nin İnkişaf Proqramı (UNDP), Uşaq Fondu (UNICEF) Qadınlar üçün İnkişaf Fondu (UNIFEM), ISAR, «Avroasiya» kimi beynəlxalq fondların maliyyə yardımı ilə inkişaf etdirilməyə başladı. Lakin sonrakı illərdə (2007-2008) Azərbaycanda QHT-lərə dövlət dəstəyi genişlənməmişdir.

1998-ci ildən AMEA-nın Fəlsəfə və Hüquq İnstitutunun “Müasir fəlsəfi problemlər” (şöbənin əvvəlki adı: “Fəlsəfədə ən yeni istiqamətlər və gender tədqiqatları”) şöbəsi Azərbaycanda genderşünaslığın yayılmasında ilk məktəb rolunu oynamışdır. Bu məktəbin yaranmasında Əli Abasov, Zümrüd Quluzadə, İlham Məmmədzadə, Rəna İbrahimbəyova, Rəna

Mirzəzadə, Lalə Mövsümova və başqaları xüsusi rol oynamışlar.¹ “Müasir fəlsəfi problemlər” şöbəsinin M.Mahmudov, R.Məmmədov, H.Abdallı, M.Nəcəfli, Z. Şabanov, N. Salmanova kimi əməkdaşlarının səyi nəticəsində Azərbaycanda qadın problemləri və gender mövzusunda bir çox konfranslar təşkil olunmuş, “Genderşünaslıq” jurnalı (2000-ci il ərzində) və “Gender kitabxanası” adlı seriyadan 20-dən çox kitab nəşr olunmuş, gender təhsili və maarifçiliyi istiqamətində bir sıra nəzəri-praktik gender layihələri həyata keçirilmişdir. AMEA-nın Fəlsəfə və Hüquq İnstitutunun əksər şöbələrində gender tədqiqatlarının müxtəlif aspektlərində tədqiqat işləri aparılır. Görülən bu işlər Azərbaycanda gender maarifçiliyinin inkişafına öz tövəhsini vermişdir.

Adları çəkilən bu və ya digər tədqiqatçıların gender təhsili sahəsində də böyük xidmətləri olmuşdur. Bir çox universitetlərdə (BDU, “Qərb” və “Azərbaycan” Universitetləri) gender məsələləri ilə bağlı kafedralar açılmış (BDU “Gender və psixologiya” kafedrası) və gender üzrə ümumi kurs, gender iqtisadiyyatı, gender siyasəti, gender fəlsəfəsi, gender sosiologiyası, gender psixologiyası bir fənn kimi tədris olunmuş və gender üzrə ilk tədris proqramı R.İbrahimbəyova (psixologiya və gender), Z.Quluzadə, R.Mirzəzadə, Ə.Abasov, S.Adıgözəlova və sonralar Qərb

---

¹ Z.Quluzadənin “Azərbaycanda gender” (2003) monoqrafiyası, Ə.Abasov, R. Mirzəzadənin “Gender tədqiqatları” (dərs vəsaiti 1999), “Genderə giriş” (dərs vəsaiti 2004) və “Azərbaycanın gender xəritələri” (2007), R. Mirzəzadənin “Gender və Feminizm” (2002) və başqa əsərləri. İlk dəfə Azərbaycanda Z.Quluzadə tərəfindən gender tədqiqatının metodologiyası və metodikası işlənib hazırlanmışdır. Z.Quluzadə “Azərbaycanda gender” (2003-cü il) monoqrafiyasında Azərbaycan ictimai fikir tarixində gender mədəniyyətinin mərhələli inkişafını fundamental şəkildə tədqiq edir. Ə.Abasov R.Mirzəzadə ilə birlikdə genderin nəzəri əsaslarını tədqiq edən “Gender tədqiqatları”, “Genderə giriş” və Azərbaycanda gender problemlərinin bölgə, şəhər və kəndlərə görə öyrənilməsinə təmin edən “Azərbaycanın gender xəritələri” əsərlərinin və onlarla dəyərli elmi məqalələrin müəllifidir. Ə.Abasov əsərlərində İslam dininin, XX əsrin əvvəllərində neft sənayesinin inkişafı ilə Bakı şəhərinin beynəlmilləl olmasının, sovet mədəniyyətinin, həm də Azərbaycanın polietnik, polikonfessional xarakterli olmasının təsiri ilə Azərbaycanda ənənəvi gender stereotiplərinin formalaşdığını qeyd edir və cəmiyyətdəki, mədəniyyətdəki fərqlilikləri cinslərin bioloji fərqliliyi ilə əlaqələndirməyə qarşı çıxır.

Universitetinin “Gender Tədqiqatları Mərkəzi” tərəfindən hazırlanaraq dərc edilmişdir.²

Azərbaycanda gender sahəsində yerli mütəxəssislərin meydana çıxmasına və yerli şəraitə uyğun olan tədqiqatların aparılmasına ehtiyac vardır. Bu gün bu sahədə nəzəri-praktik fəaliyyət göstərən təşkilatlar və şəxslər az deyildir. Lakin ciddi tədqiqatlara çox az təsadüf olunur. Çünki adətən bu sahədə ortaya çıxan bəzi məqalələr, əsərlər Avropa və rus dillərindən edilən tərcümə və ümumiləşdirmələr nəticəsində ortaya çıxmışdır. Bu əsərlər cəmiyyətin öz daxili sosiomədəni problemlərindən irəli gələn gender problemlərini əks etdirmək əvəzinə, başqa cəmiyyətlərdə mövcud olan gender problemlərini təqdim edirlər. Buna görə də, onlar özünü həmişə doğrultmurlar. Lakin bunlarla yanaşı Azərbaycanda gender problemlərinin sosial-mədəni mənşəyini, tarix, milli şüur, etnokonfessional əsaslarını əks etdirən tədqiqatlar da mövcuddur. Biz bu tədqiqat və tədqiqatçıların adlarını artıq qismən qeyd etdik. İndi bu tədqiqatların əsas mahiyyətinin nədən ibarət olduğunu da təhlil etməyə çalışacağıq.

Azərbaycanda feminizmin nəzəri-ideoloji konsepsiyalarını sosial-fəlsəfi, fəlsəfə-tarixi, siyasi-hüquqi aspektlərdən tədqiq edən və bu sahədə ilk doktorluq dissertasiyasını yazan R.Mirzəzadə radikal feminizmin Qərbi cəmiyyətində meydana çıxmasının səbəbini Qərbi ictimai fikir tarixindəki ifrat patriarxal gender stereotiplərinin təbii nəticəsi kimi dəyərləndirir və belə nəticəyə gəlir ki, müsəlman-türk patriarxal mədəniyyətində və İslam dinində mülayim patriarxal gender stereotiplərinin mövcudluğu, radikal feminizmin meydana çıxmasına şərait yaratmamış, xüsusilə Azərbaycan mədəniyyətinin sovet dövrü, ənənəvi patriarxal dəyərlərin mülayim xarakter almasına səbəb olmuşdur. R.Mirzəzadə “Gender və Feminizm” əsərində Qərbi-Şərqi və Azərbaycan ictimai fikir tarixində gender ideyalarını müqayisəli şəkildə təhlil edərək, Azərbaycan xalqının özünəməxsus gender stereotiplərinin olduğunu ortaya qoymuş və problemin həlli ilə bağlı maraqlı təkliflər, tövsiyələr irəli sürmüşdür. Həmçinin Azərbaycanda qadın və gender tədqiqatları ilə əlaqədar dəyərli məqalə və əsərlər yazan müəlliflərdən N. Mehdi, L.Mövsümova, R.Əzimova və başqalarının adlarını çəkmə bilərik.

---

² “Genderologiya”. 2002, Qərbi Universitetinin Gender Araşdırmaları Mərkəzi, "Gender: tarix, cəmiyyət, mədəniyyət" gender təlimi üzrə metodiki vəsaitini nəşr etdirmişdir.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Müasir dövrdə Azərbaycanın sosial-mədəni həyatının gender aspektləri tədqiqatın obyektı, predmeti isə nəzəri və praktiki məsələləridir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın əsas məqsədi Azərbaycanın müasir sosial-mədəni həyatını gender sosiologiyası və sosial-fəlsəfi kontekstdə sistemli şəkildə tədqiq etmək, tədqiqat nəticəsində meydana çıxan problemlərin səbəblərini müəyyənləşdirmək və onların həlli yollarını göstərməkdir. Bu məqsədin həyata keçirilməsi bir sıra vəzifələrin yerinə yetirilməsini tələb edir:

- Azərbaycanın sosial-mədəni həyatının gender aspektlərinin sosial-fəlsəfi mahiyyətinin əsas prinsiplərini təhlil etmək;
- müasir dövrdə Azərbaycanın sosial-mədəni həyatının gender aspektlərinin metodoloji mahiyyətini və tarixi-metodoloji əsaslarını araşdırmaq;
- cəmiyyətin sosial-mədəni həyatının bütün sahələrini gender bərabərliyi prinsipindən təhlil etmək və problemin sosial-fəlsəfi mahiyyətini ortaya qoymaq;
- Azərbaycanın sosial-mədəni həyatının gender aspektlərinin sosial-fəlsəfi tədqiqinə aid alternativ nəzəriyyələrin müqayisəli təhlili əsasında ümumi nəticənin əldə olunmasına səy göstərmək.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiya Azərbaycanın müasir sosial-mədəni həyatının nəzəri-praktiki sahələrini gender sosiologiyası və sosial-fəlsəfi baxımından sistemli şəkildə tədqiq edən elmi-tədqiqat işi hesab edilə bilər. Problemin elmi yeniliyi aşağıdakı müddəalarda öz əksini tapmışdır:

- Postneoklassik feminizm və gender nəzəriyyələri ilə Azərbaycanın milli-mənəvi dəyərləri müqayisəli təhlil metodu əsasında araşdırılmış, gender bərabərsizliyinə yalnız sosiomədəni stereotiplərin deyil, həmçinin sosiobioloji amillərin də təsir etdiyi əsaslandırılmış və gender sosiallaşması və təhsili məsələlərinin bəzi müddəalarına tənqidi münasibət bildirilmişdir.
- Azərbaycan dili gender linqvistikası metodları əsasında araşdırılmış və gender bərabərsizliyinin dilimizin qrammatik strukturunda deyil, əsasən semantikasında əks olunduğu üzə çıxarılmışdır.

- Postneoklassik feminizm ilə İslam feminizminin ideyaları arasında müqayisəli təhlil aparılaraq, onların Azərbaycan cəmiyyətinə təsir edən müsbət və mənfi siyasi-ideoloji istiqamətlərinin olduğu müəyyənləşdirilmiş eyni zamanda Azərbaycanın KİV-i gender aspektindən araşdırılmışdır.
- Azərbaycanda ailə institutu müasir feminizm və gender nəzəriyyələri baxımından tədqiq olunmuş, həmçinin bütün sosial fəaliyyət sahələri gender sosiologiyası metodları ilə araşdırılmış və ortaya çıxan gender asimmetriyası hallarının həm stereotiplərlə, həm də sosial-iqtisadi problemlərlə bağlılığı ortaya çıxmışdır.

Tədqiqatın ideya-nəzəri və metodoloji mənbələri sosioloq, genderşünas, filosof, psixoloq, ictimai fikir nümayəndələrinin əsərləridir. Dissertasiyada müqayisəli təhlil, tarixilik, hermenevtika, deduksiya, induksiya, sistemli yanaşma metodlarından istifadə olunmuşdur. Dissertasiyada ənənəvi klassik və müasir postneoklassik yanaşmalara tənqidi münasibət bildirilmişdir.

İşin abrobasiyası. Dissertasiya Xəzər Universitetində yerinə yetirilmişdir.

Tədqiqatın əsas məzmunu müəllifin elmi məqalələrində (o cümlədən, xaricdə çap olunmuş məqalələrin sayı), habelə respublika və beynəlxalq səviyyəli elmi-nəzəri konfranslardakı çıxışlarda öz əksini tapmışdır.

Dissertasiyanın quruluşu. Tədqiqat işi giriş, üç fəsil, yeddi yarım fəsil, nəticə, istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı və əlavədən ibarətdir.

İŞİN MƏZMUNU

Tədqiqatın **“GİRİŞ”** hissəsində mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, tədqiqatın elmi yeniliyi, məqsəd və vəzifələri, metodoloji əsasları, abrobasiyası haqda məlumat verilir.

I FƏSİL. “ SOSIAL FƏLSƏFƏDƏ GENDER PROBLEMİNİN NƏZƏRİ-METODOLOJİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ ”

Dissertasiyanın birinci fəslə 2 yarım fəsildən ibarətdir. Birinci fəslin birinci yarım fəslə **“Feminizm və gender tədqiqatlarının nəzəri-metodoloji prinsipləri ”** adlanır. Burada müəllif gender nəzəriyyələrinin təməlinə Qərb feminizminin uzun müddət qadın hüquqlarının təmin

olunması istiqamətində apardığı sosial-siyasi hərəkətlər və ideya-nəzəri araşdırmalar (sosial-fəlsəfi, kulturoloji, sosioloji, psixoloji) haqqında və onların ideya bazası da ictimai fikir tarixində qadın və kişilərə həsr olunan sosial-fəlsəfi ideyalar təşkil etməsini analiz etmişdir. İctimai fikir tarixində (fəlsəfi, sosioloji və psixoloji tədqiqatlarda) qadın və kişi münasibətləri, onların cəmiyyətdə yeri və rolları barədə irəli sürülən fikirlərə və cəmiyyətdə qadınlara qarşı tarixi ayrışdırıcılıq münasibətlərinə cavab olaraq feminizmin nəzəri əsasları və ictimai strukturları formalaşmışdır. Ənənəvi cəmiyyətdə və ənənəvi sosial elmlər çərçivəsində aksioma kimi dəyərləndirilən bir çox anlayışlara yeni məna gətirən feminizm nəzəriyyələri əksər sosial elm sahələrini düşünməyə vadar edən bir çox sual və problemlər ortaya qoyulmuşdur. Feminizm nəzəriyyələri qadının cəmiyyətdə daima kölə durumuna salınmasının və ayrışdırıcılığa məruz qalmasının əsas səbəbini patriarxal sosial-mədəni institutların varlığı və qadınların biopsixoloji təbiəti ilə əlaqələndirirlər. Qadının köləliyinin əsasən ailə, cəmiyyət, dövlət, din kimi sosial-mədəni patriarxal institutlardan irəli gəlməsi ilə bağlı nəzəriyyələr onları birləşdirən ümumi cəhətdir. Lakin köləliyin qadının bioloji varlığından və ya sosial varlıqdan irəli gəlməsini ilə bağlı nəzəriyyələr bir-birindən fərqlidir.

“Gender linqvistikasının sosial fəlsəfi problemləri ” adlanan ikinci yarım fəsilə dil strukturunun təhlili müstəvisində gender tədqiqatlarının qarşılıqlı əlaqədə olan *sosiolinqvistika* (cins, yaş, peşə, şəhər, kənd həyat tərzini və s. üzrə dilin təhlili), *dilin feminist tənqidi*, *maskulinliyin tədqiqi*, *cinsi azlıqların nitq təcrübəsinin öyrənilməsi* (sosial cins ilə bioloji cinsin arasındakı uyğunluğun linqvistik təhlili), *kimlik diaqnostikası* (şifahi və yazılı müəllif (anonim) mətnlərinin təhlili əsasında cinsin müəyyənləşməsi), *psixolinqvistika* (uşaqlıqdan cinsi rəftarın dilə təsirinin gender tədqiqi), *lingvomədəni və krossmədəni* (mədəniyyətdə gender ölçülərinin dil materialları əsasında tədqiqi) kimi istiqamətlərin haqqında geniş araşdırma aparılmışdır.³

Bu araşdırma əksər dillərin tarixi inkişafında gender simmetriyasının ciddi şəkildə pozulduğunu və dildə androsentrizm elementlərinin üstünlük təşkil etdiyini üzə çıxarmışdır. Gender asimmetriyası hadisəsi özünü ən çox böyük sivilizasiya yolu keçən qərb dillərində və qərb ədəbi düşüncə tarixində biruzə vermişdir.

---

³Водак Р. Дискурс. Язык. Политика. Волгоград, 1997 - 139 с.

Bu yarımfəsildə müxtəlif elmlərin (sosiologiya, psixologiya, tarix, etnoqrafiya, antropologiya və s) sinkretik nəticəsi kimi ortaya çıxan feminist dilçiliyində özünəməxsus polemika və diskussiya imkanları çoxdur. Feminist dilçilikdə poststrukturalizmin dil aktları və mətnlərin rolunun müəyyən edilməsində sətirlərərası mənalara əhəmiyyəti, həmçinin dilin insan şüuru ilə qarşılıqlı əlaqələrin struktur xüsusiyyətləri önə çəkilir.

II FƏSİL. “AZƏRBAYCANIN SOSIAL İNKİŞAFININ GENDER ASPEKTLƏRİ”

Dissertasiyanın ikinci fəsilini iki yarımfəsildən ibarətdir. Birinci yarımfəsil **“Sosiallaşma prosesində gender meyarları”** adlanır. Bu hissədə müəllif gender sosiallaşması prosesini izah edərək, onun inkişafına hər hansı bir cəmiyyətdə olan mədəniyyətin təsir göstərdiyini bildirmişdir. Müxtəlif mədəniyyətlərdə yetişən insanların gender sosiallaşması prosesi də fərqli şəkildə inkişaf edir. Gender sosiallaşmasına təsir edən amillərdən biri də cəmiyyətdə ənənəvi şəkildə qəbul edilən normalardır. Eyni zamanda bu yarımfəsildə göstərilir ki, kapitalizm və sosializm sistemləri yeni şəhərləşmə prosesləri ilə əlaqədar olaraq ilk dəfə cəmiyyətin təsərrüfat həyatını ailə həyatından ayırılması ilə bağlı nəticədə, kişilər evdənkənar təsərrüfat həyatına, qadınlar isə məhdud evdaxili təsərrüfat həyatına cəlb olunmuşlar. Lakin qadının ailədə ev işlərinə təhkim olunmasını və kişinin ailəni təmin edən məsul bir qüvvə olduğunu dəstəkləyən dəyərlər sistemi idarəçilərin maraqlarına zidd idi. Bu problemlərin ortadan qaldırılması üçün, sosial statusuna görə ucuz və itaətkar işçi qüvvəsi olan qadını evdən istehsalə cəlb etmək lazım idi. Bu baxımdan ənənəvi modernist pedaqogika ilə müasir gender yönümlü postmodernist pedaqogika toqquşur. Feminist pedaqogika təhsildə müəllimdən şagirdə doğru istiqamətlənən iyerarhiya prinsipini inkar edərək, əvəzində bütün tərəfləri bilik prosesində bərabərləşdirən interaktiv təhsil prosesini önə çəkir.

“Ailə institutunun sosial dinamikasının gender təhlili” adlanan ikinci yarımfəsildə Azərbaycanlıların mühüm sosial-tarixi dəyərlərindən birinin ailə olması xüsusi qeyd olunur. Azərbaycanlılar daima ailəyə dünyanın və cəmiyyətin kiçik bir modeli və müqəddəs dəyərlərin qorunduğu yer kimi baxmışlar. Çünki ailədə insanın və onun gələcək nəsillərinin təbii maddi-mənəvi tələbatları təmin olunur. Ailənin varlığının qorunması isə müəyyən norma, inanc və qadağaların varlığını tələb edir. Qədim dövrlərdən kollektiv təsərrüfat həyatı ilə idarə olunan böyük və

patronimik ailə institutu ənənəvi olaraq ağsaqqal ailə başçılarının rəhbərliyi altında olmuşdur. Bu ənənələrin izləri adətən kənd yerlərində olan bəzi böyük ailələrdə müşahidə olunur. Lakin kapitalizmin inkişafı ilə əlaqədar olaraq təsərrüfat həyatı təcridən ailədən ayrılmış və nəticədə bir çox ənənəvi ailə modellərini müasir nuklear ailələr əvəz etmişdir.⁴ Müasir dövrdə bir çox azərbaycan ailələrində müşahidə olunan gender stereotipləri, varislik prinsipi ilə bağlı olaraq öz kökünü ənənəvi ailə modellərindən alır. Sovet dövründə şəhərləşmə prosesi ilə əlaqədar olaraq kişilərin qeyri-müsəlman qadınlarla evlənmək halları geniş yayılmışdır. Bu gün qərbdə əksər feminist təşkilatları ailə institutuna qarşıdırlar. Marksizmin nəzəriyyəsi əksər feministlər üçün nəzəri bazis rolunu oynamışdır. Marksist feministlər (Aleksandra Kollontay, Klara Setkin, Avqust Bebel, müasirlərdən Emma Qoldman, Sintiy Kokbern, Meri Evans, Meri Obrayen, Zilla Ayzənştain) feminizm ideyalarını F.Engels və K. Marksın əsərlərinə istinad edərək özünəməxsus şəkildə izah etməyə çalışmışlar⁵.

III FƏSİL. AZƏRBAYCANIN MƏDƏNİ-MƏNƏVİ HƏYATININ GENDER ASPEKTLƏRİ

Bu fəsilə daxil olan “ **Elm və təhsil sahəsinin inkişafında gender amili**” adlı birinci yarımfəsilində Sovet dövlətinin süqutundan sonra postsovet məkanına yeni kapitalist dəyərlərinin ayaq açmasından söz açılır. Bazar iqtisadiyyatı, demokratiya və digər liberal dəyərlər sistemi ənənəvi elm-təhsil sistemini və istehsalı təcridən ortadan qaldırdı. Məhz bu keçid mərhələsində yeni şəraitə uyğunlaşmayan əhalinin əksər hissəsi işsiz qaldı. Onlar arasında savadsız qadınlar çoxluq təşkil edirdi. Çünki ənənəvi təhsil sistemi müasir tələblərə cavab verə bilmir və əksər iş yerləri öz fəaliyyətini dayandırmışdır. Bu gün Azərbaycanda təhsilin dinamik gendereoloji təhlilini aparmaq üçün təhsil səviyyəsini, ixtisas seçimini, təhsildə idarəetməni və təlim-tərbiyə məsələlərini gender aspektindən araşdırmaq lazımdır. Bu sahədə aparılan tədqiqatların əhəmiyyəti təhsilin müasirləşməsinə və inkişafına xidmət edir.

---

⁴ Fəlsəfə və gender. Gender kitabxanası 9. Bakı, “ADPU”, 2005 – 56-57 s.

⁵ Давыдова Н. М. Глава семьи: распределение ролей и способ выживания// Общественные науки и современность. М. 2000. - №4.51 s.

Azərbaycanda müasir təhsil islahatları tədris müəssisələrinin müasir texniki vasitə, yeni məktəb binaları, kompüter və ən yeni ədəbiyyatla təmin olunmasına və milli təhsilin inkişafına şərait yaratdı. Bu gün Azərbaycanda demək olar ki, bütün əhalinin, oğlan və qızların birgə öz ana dilində təhsil alması üçün maddi-texniki şərait yaradılmışdır. Bu gün təhsil sahəsində əldə olunan uğurlarla yanaşı, bir çox problemlər də vardır. Bu və ya digər səbəblər təhsil səviyyəsinin aşağı düşməsinə, həm də təhsildə gender problemlərinin yaranmasına təsir edir. Bu səbəblər arasında milli stereotiplərlə yanaşı, sosial-iqtisadi problemlər də vardır.

Sosial-iqtisadi problemlər:

- qaçqınların (xüsusilə qızların) kütləvi şəkildə təhsildən yayınması və ya təhsil şəraitinin olmaması;
- bəzi kəndlərdə məktəblərin olmaması və ya yararsız vəziyyətdə olması;
- kənd məktəblərinin normal müəllim heyəti ilə təmin olunmaması;
- bölgələrdə məktəbəqədər təhsilin aşağı səviyyədə olması (17%) və s.

Milli stereotiplər ilə bağlı problemlər:

- bir çox bölgələrdə bir qrup valideynlər “qız ev və ailə işi ilə məşğul olsun” deyərək qız uşaqlarını təhsildən yayındırması, oğlanların isə “ailənin gələcək çörək qazananı olacaq” deyərək ali təhsilinə xərc çəkilməsi;
- təhsildən yayınmaq hesabına uşaqların qeyri-qanuni əməyə cəlb olunması;
- "qadın peşəsi" adı altında qızların az gəlirli və ailə işlərinə sərf edilməli olan bol vaxtlı iş sahələrinə, ixtisaslara yönləndirilməsi;
- “ailə büdcəsinə yük” kimi dəyərləndirilən qız uşaqlarının vaxtından əvvəl ərə verilməsi;
- məktəbdə qızların hicab geyiminə qadağanın qoyulması və s.

Üçüncü fəsilə daxil olan ikinci yarımfəsil **“Kütləvi informasiya vasitələrinin (KİV) gender təhlili ”** adlanır. Burada xüsusilə Sovet dövlətinin süqutu və kapitalizmin gəlişi ilə əlaqədar olaraq sovet KİV sistemi ortadan qalxması və postsovet məkanında yaranan yeni müstəqil dövlətlərin KİV yaranmağa başlanması, bu sahə strateji bir sahə olduğu üçün, böyük dövlətlər və ya transmilli informasiya mərkəzləri dünyada KİV üzərində inhisarçılıq siyasəti həyata keçirməyə başlamaları qeyd olunur. Məhz bu inhisarçı informasiya mərkəzlərinin təsiri ilə postsovet məkanında mövcud KİV dəyişikliyə məruz qaldı və yeni televiziya

kanalları, qəzet və jurnallar yarandı. Postsovet məkanında, həmçinin Azərbaycanca yaranan və dəyişikliyə məruz qalan KİV liberal ideologiyanın təbliğatçısına çevrildilər. Həmin dövrdən başlayaraq tədricən postsovet KİV-də, həmçinin Azərbaycan KİV-də ənənəvi sovet qadın stereotipi dağılmağa başlayır və onun yerində Qərbdən gələn istehlak mallarının təqdimatçısına və intim obyektə çevrilən qadın obrazı yer alır.⁶

Hazırda Azərbaycanda 3500-dən çox müstəqil hüquqi və fiziki şəxslər, ictimai qurumlar, siyasi partiyalar tərəfindən təsis edilən KİV dövlət qeydiyyatından keçmişdir.⁷

Azərbaycanda jurnalisitika sahəsində kişilər ənənəvi olaraq qadınlardan üstünlük təşkil etmiş və bu sahənin idarə olunması əsasən kişilərin əlində olmuşdur. Bu problemlər yalnız sovet dövrünün KİV ilə əlaqədar deyildir. Bunların bir çox sosiomədəni səbəbləri də vardır.

Avrupa Şurasında media və gender əlaqəsi ilə bağlı qərarlar çıxarılır. Qadının statusu ilə bağlı fəaliyyətləri AŞ-nın əsas orqanları olan Nazirlər Komitəsi və Parlamentarlar Məclisində fəaliyyət göstərən iki ayrı komitə tərəfindən həyata keçirilir. Nazirlər Komitəsinə bağlı fəaliyyət göstərən təşkilatlar Qadın-Kişi Bərabərliyi İdarə Komitəsi (CDEG) və Parlamentarlar Məclisində fəaliyyət göstərən Qadın-Kişi İmkan Bərabərliyi Komitəsidir.⁸ Bu iki komitənin əsas fəaliyyəti gender bərabərliyi, qərarların çıxarılmasında qadın, qadına qarşı zorakılıq, gender siyasəti, mediada qadın və başqa məsələlərdir. Onlar müvafiq məsələlərlə əlaqədar üzv dövlətlərə müəyyən tövsiyələr irəli sürür və onların qarşısında müəyyən öhdəliklər qoyurlar.

Digər tərəfdən informasiya məkanı artıq internet KİV ilə bütün sərhədləri aşmışdır. Azərbaycanda əhalinin əksəriyyəti internet və peyk televiziyasından istifadə edirlər. Bu baxımdan gender sosiallaşmasında yerli KİV ilə yanaşı, fərqli gender baxışlarını əks etdirən xarici KİV də öz rolunu oynayır. Bu baxımdan dövlət KİV-də öz milli maraqlarını və təhlükəsizliyini təmin edən milli informasiya məkanı yaratmaqda çətinlik çəkirlər. Bu sahədə qloballaşmaya xidmət edən internet KİV aparıcı rol oynayır.

Üçüncü yarımfəsil **“Dini-sosial münasibətlər sistemində gender mütənəsibliyi ”** adlanır. Bu yarımfəsildə bizim çox vaxt dində gender

---

⁶ www.gender.ru/pages.p.

⁷ www.news.lent.az/news/5813.

⁸ www.ksgm.gov.tr

meyarlarından bəhs edəndə dini mənbəni dini dəyərlərin daşıyıcısı olan cəmiyyətin varlığı ilə eyniləşdirdiyimizi göstərir. Halbuki, digər cəmiyyətlərdə olduğu kimi, Azərbaycanda da yaşayan dindarlar öz sosial mənsəyinə, təhsil səviyyəsinə, maddi durumuna və digər xüsusiyyətlərə görə bir-birindən fərqlənirlər. Bu xüsusiyyətlər onların dini baxışlarına, gender meyarlarına da müəyyən qədər təsir göstərir və bu onların fərqli baxış və davranışlarında özünü biruzə verir. Buna görə də bu sahədə araşdırma apararkən ümumi yanaşmalardan çəkinmək lazımdır. Xüsusilə, cəmiyyətin, sosial qrupların, fərdin gender ölçüləri ilə dinin gender meyarlarını eyniləşdirmək yanlışdır. Onların bir-biri ilə müqayisəli şəkildə araşdırılması daha məqsədəuyğundur.

Feministlərin dinlərə yanaşmasında müəyyən qədər həqiqət olsa da, onu birmənalı şəkildə qəbul etmək olmaz. Çünki dinlərin gender baxışları bir-birindən fərqlidir. Məsələn, xristianlıqda tanrı Müqəddəs Ata və Oğul kimi, əksər dinlərdə kişi kimi tanınırsa, İslamda Allah nə qadın, nə də kişi kimi, yəni “yaratdıqlarının heç birinə bənzəməz” (İxlas surəsi) şəkildə ortaya çıxır. Həmçinin bu və ya digər gender məsələlərinə münasibətdə də fərqli yanaşmalar vardır. Bu baxımdan feminizmin xristianlığı və digər dinləri tənqidini eynilə İslama aid etmək və ya bütün dinlərə bir baxış bucağından yanaşmaq yanlış metoddur. XX əsrin 90-cı illərindən başlayaraq Sovet İttifaqının süqutu ilə postsovet məkanında dini dəyərlər yenidən aktualıq kəsb etməyə başladı. Lakin sərhədlərin açılması və əhəlinin dini savadsızlığı kənardan ölkəyə qeyri-ənənəvi dinlərin, radikal İslamçı hərəkatların daxil olmasına və onların əhəli arasında öz tərəfdarlarını yaratmasına səbəb oldu. Buna görə də, Azərbaycanda monoton sovet cəmiyyətini müxtəlif mədəniyyət və dinləri (həmçinin dini-ideoloji cərəyanları) öz geyim, davranış və baxışları ilə təmsil edən fərqli sosial qruplar əvəz etdi (bu proses davam edir). Biz Azərbaycanda sərbəst geyim və davranışları ilə seçilən Qərbyönlü gənclərlə yanaşı, hicab geyinən qadınları da müşahidə edirik. Hətta dindar qadınlar arasında da geyim, davranış və baxışlarına görə fərqlənənlər vardır. Azərbaycanda dindar qadınlar arasında öz hüquq və azadlıqlarını araşdıran ziyalı qadınlar da çoxluq təşkil edirlər. Çünki sovet dönməində cəmiyyətin dindar təbəqəsi, xüsusilə müsəlman qadınlar sanki cəmiyyətdən təcrid olunan bir fenomen kimi dəyərləndirilmişlər. Buna görə də onlar özlərini təsdiq etmək üçün adətən internetdən istifadə edərək müsəlman qadınların hüquqlarını və onlar üzərinə düşən vəzifələri qadınlarla bölüşürlər. Çünki cəmiyyətdə ateist düşüncəli liberal feminizm ideyaları dindar qadınların əks

müqavimətinə şərait yaradır. Bu qarşıdurma tədricən regional müstəvidən çıxaraq qlobal müstəvidə gedən liberalizm və antiliberalizm qarşıdurmasında əks olunur. Buna görə də Azərbaycanda qadınlar internet, beynəlxalq tədbirlər vasitəsilə beynəlxalq sekulyar feminizm və İslam feminizmi hərəkətlərinə qoşulurlar. Bu artıq informasiya texnologiyaları vasitəsilə müxtəlif sivilizasiyalarda qloballaşan müasir dünyanın gerçəklidir.

Azərbaycan cəmiyyətində İslam maarifçiliyinin aşağı səviyyədə olması və gender problemlərinin elmi şəkildə deyil, bir dəb şəklinə yayılması cəmiyyətdə müəyyən sosial-mədəni problemlərin ortaya çıxmasına şərait yaratmışdır.

Araşdırmalar göstərir ki, Azərbaycanda İslam dini və gender təlimləri arasında kəşşən və toqquşan məqamlar mövcuddur. Lakin cəmiyyətdə sosial din fenomeni ilə gender ideyalarının təbliği arasında uzlaşma müşahidə olunmur. Çünki cəmiyyət həm İslam, həm də gender maarifçiliyi sahəsində axsayır. Hər iki istiqamətdə aparılan maarifçilik işləri onlar arasında müəyyən kəşşən məqamların ortaya çıxmasına və bəzi problemlərin həll olunmasına şərait yaradır. Bu həm Azərbaycanın milli-mənəvi birliyini, həm də cəmiyyətin müasir dünyaya inteqrasiyasını artırır.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Dissertasiya mövzusunun tədqiqi nəticəsində Azərbaycan cəmiyyətinin inkişafının bütün mərhələlərində Manna, Atropatena dövlətlərində, Səlcuqlar dövründə, Səfəvilər dövlətində belə qadınların kişilərlə bərabər dövlət quruculuğunda, siyasi qərarların verilməsində fəal iştirak etmələrini açıq-aydın görmək olar. Xüsusi ilə milli qadın siyasəti tariximizin şanlı səhifəsi olan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə dövlət statusu almışdır. Bununla da nəinki Şərqdə, hətta demokratiyanın beşiyi sayılan bir sıra Avropa ölkələrindən və ABŞ-dan əvvəl qadına cəmiyyət həyatında siyasi proseslərə qoşulmaq hüququ verilmişdir. Cümhuriyyət dövründə hüquqi təməli qoyulmuş gender bərabərliyi prinsipi sovet dövrü ərzində həm hüquqi, həm də real baxımdan əksər hallarda həyata keçirilib. Gender tendensiyası müxtəlif ölkələrdə özünü müxtəlif cür büruzə verib. Bütün sahələrdə, xüsusilə də idarəçilikdə, qərarqəbulunda gender bərabərliyinə nail olmaq üçün inkişaf etmiş Avropa dövlətlərində belə bir sıra qanunlar qəbul edilib, müəyyən addımlar atılmışdır. Amma hələ də dünya üçün gender bərabərliyinin təminatı aktual problem olaraq

qalır. Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra , xüsusilə də 1994-cü ildən başlayaraq ölkədə sabitliyin bərqərar olması qadınların da ictimai-siyasi həyatda fəaliyyətinin artırmasına yol açdı.

Dissertasiya mövzusunun tədqiqi nəticəsində müəllif gender siyasətinin təhlili ilə bağlı bir sıra vacib məqamlara əsasən feminizm və gender tədqiqatlarına, həmçinin gender dilçiliyi məsələlərinə toxunaraq, postneoklassik feminizm və gender nəzəriyyələrinin inkişaf dinamikasını və müxtəlif istiqamətləri araşdıraraq belə bir nəticəyə gəlmişdir ki, bu sahədə bir-biri ilə uzlaşmayan və ziddiyyətli məqamlar çoxdur. Buna görə də bu sahədə alternativ ideyaların varlığına və onlara elmi-tənqidi yanaşmağa ehtiyac vardır. Biz də tədqiqat prosesində gender kateqoriya və terminlərinə birmənalı şəkildə deyil, skeptik şəkildə yanaşmağa çalışmışıq.

Tədqiqat prosesində müəllif Azərbaycanın sosial-mədəni həyatını tədqiq edərkən gender metodlarından və feminist yanaşmalardan istifadə etməyin mümkün olduğunu müəyyənləşdirmişdir. Çünki bu metod və yanaşmalar univərsal əhəmiyyətlidir. Onların vasitəsilə istənilən mədəniyyətin sosial-fəlsəfi mahiyyətini üzə çıxarmaq mümkündür. Xüsusilə, mədəniyyətin rəmzi strukturunu təşkil edən dil fenomeni gender metodları vasitəsilə dekonstruksiya olur. Bununla da gender linqvistikası metodları ilə Azərbaycan dilini tədqiq edərək belə bir nəticəyə gəlmişdir ki, gender bərabərsizliyi dilimizin qrammatik strukturunda deyil, əsasən, onun semantikasında əks olunmuşdur. Başqa dillərdən fərqli olaraq türk dillərində gender stereotipləri dilin qrammatik quruluşunu dəyişdirməmişdir. Bu da Azərbaycan-türk xalqlarında gender stereotiplərinin dinamik və dəyişkən xarakterli olması ilə bağlıdır.

Statistik göstəricilər əsasında müəyyənləşdirdik ki, cəmiyyətin əksər sosial-mədəni, sosial-iqtisadi sahələrində gender bərabərliyi ciddi şəkildə pozulmuşdur. Hətta qadınların sayca üstünlük təşkil etdikləri sahələrin (təhsil, səhiyyə) idarəetmə orqanlarında kişilər böyük üstünlük təşkil edirlər. Qadınların kişilərlə icra etdikləri eyni işə görə verilən məvacib arasında gender bərabərsizliyi özünü göstərir. Yəni qadınlar daima ucuz işçi qüvvəsi kimi fəaliyyət göstərir və onların əksəriyyət təşkil etdiyi iş yerləri cəmiyyətdə aşağı statusa malik olur. Çünki qadınlar tarixi-mədəni inkişaf prosesində daima cəmiyyətdə aşağı statusa malik olan cins kimi tanınmışlar. Bu vəziyyət həm sosial-iqtisadi problemlər, savadsızlıq, işsizliklə, həm də dərin kökləri olan stereotiplərlə bağlıdır. Araşdırmalar göstərir ki, əksər qadınların ərə gedərək karyeradan əl çəkməsi, hamilə olan, analıq məzuniyyətinə çıxan və övlad böyüdən qadınların işə cəlb

olunmaması, bir qrup ali təhsilli qadınların işləməməsi, qadınların öz hüquqlarından kifayət qədər xəbərdar olmamaları və bir qrup qadınların hüquq bərabərliyinə can atmaması, qadınların texniki və idarəetmə bacarıqlarının aşağı olması, qadınların yüksək gəlirli və məsuliyyətli sahələrdə fəaliyyətinə inamsızlıq aşılaraq (bu kişi peşəsidir) milli stereotiplərin mövcudluğu, qadınların, bəzən, işlədiyi sahələrdə cinsi istismara məruz qalması, ailə qayğıları ilə yüklənən qadınların peşəkarlıq səviyyəsində kişilərdən geridə qalması, qadınların bəzi əmək sahələrində işləməsini təmin edən sosial-psixoloji mühitin olmaması, qadınların bütün yaş dövrlərində ev işlərində və övlad yetişdirməkdə məsul tutulması, bir qrup qadınların zorla evə təhkim olunması, əksər qadınların “ev xanımı” və ya “ana” statusu ilə razılışaraq işləmək istəməməsi, işləyən qadının ailədə münafişəyə səbəb olması, qadınların, əsasən, az gəlirli sahələrdə daha çox təmsil olunması, qadınların harada və necə işləməsindən asılı olmayaraq əsasən ucuz işçi qüvvəsi kimi dəyərləndirilməsi, qadınların cəmiyyətdə “zərif cins” kimi səciyyələndirilməsi, qadınların mülkiyyət sahibliyinin aşağı olması, qadınların ilkin kapitalının olmaması, məşğulluq və biznes imkanları haqqında məlumatlılıq, kredit və maliyyə bazarlarından istifadə olunmasında çətinliklər, qadınlarda özünə inamın aşağı olması və başqa stereotiplər cəmiyyətdə gender bərabərliyinin təmin olunmasına maneçilik törədir.

Müəllif Azərbaycanda ailə institutunu müasir feminizm və gender nəzəriyyələri baxımından tədqiq edərək belə bir nəticəyə gəlmişdir ki, son dövrlərdə artan boşanma, zorakılıq, hüquq pozuntuları hallarını doğuran səbəblər cəmiyyətdə sürətlə davam edən sosial-mədəni dəyişiklərlə bağlıdır. Yəni bir tərəfdən qadınlar cəmiyyət həyatında fəallaşır və cəmiyyətdə gender bərabərliyi artan xətt üzrə inkişaf edir, digər tərəfdən onlarla ənənəvi gender meyarlarından qurtula bilməyən insanlar arasında münaqişələr yaranır. Bu münaqişələr ənənə ilə müasirlik, konservatizm ilə liberalizm arasında gedən münaqişələrdir ki, onlar tədricən ailələrə və onların psixoloji durumuna sirayət edir. Bu, dövlətin, əvvəllər olduğu kimi, patriarxal sistemini himayə etməməsi və beynəlxalq təşkilatların təkidi ilə gender bərabərliyi siyasətini həyata keçirməsi ilə bağlıdır. Nəticədə, ailədə, cəmiyyətdə ənənəvi gender identikliyi ortadan qaldıran patriarxal sistemin dekonstruksiyası prosesi gedir. Təbii ki, bu psixoloji proses özü ilə ənənəvi düşüncənin aqressiyasını şüuraltı səviyyədə sosial müstəviyə qaldırır. Nəticədə, bundan ailələr, uşaqlar, qadınlar əzab çəkirlər. Bu problemlərin dərinləşməməsi üçün, dövlət gender bərabərliyini dəstəkləyən

və cinslərin sosial statusunu qoruyan müəyyən tədbirlər həyata keçirməlidir.

Dissertasiyada İslam dininin ümumi gender prinsipləri müəyyənləşdirilmiş və onların feminizm-gender ideyaları ilə müqayisəli təhlili aparılmışdır. Məlum olmuşdur ki, onlar arasında kəşifən və toqquşan məqamlar mövcuddur. Eyni zamanda postneoklassik feminizm ilə İslam feminizminin ideyaları arasında müqayisəli təhlil aparılmış və onları birləşdirən ümumi siyasi-ideoloji istiqamətlərin mövcudluğu müəyyən olunmuşdur. Araşdırmalar göstərir ki, Azərbaycanda İslamın və gender ideyalarının təbliği zəif olduğu üçün, onlar arasında uzlaşma müşahidə olunmur. Bu sahədə maarifçilik işlərinin paralel şəkildə aparılması milli-mənəvi birliyi və cəmiyyətin müasir dünyaya inteqrasiyasını artırır.

Dissertasiyada Azərbaycan KİV-i gender aspektindən araşdırılmış və bu sahədə gender bərabərliyinin pozulması hallarının səbəbləri üzə çıxarılmışdır. Məlum olmuşdur ki, qadın jurnalistlər cəmiyyətdə adlarının qalmaqlı məlumatlarda çəkilməsindən, mübahisəli məlumatların yayılması ilə əlaqədar məhkəmələrə düşməkdən, əxlaqsızlıqda ittiham olunmaqdan, böhtandan və hədələrdən çəkinirlər. Bu sahədə çalışan qadınlar ailə həyatı qurmaqda çətinlik çəkirlər. Cəmiyyətdə onlara qarşı ikili münasibət mövcuddur. Bu və ya digər səbəblər qadınların KİV-də iştirakını aşağı salır. Digər tərəfdən də, KİV-də yaradılan qadın obrazı müasir gender meyarlarına deyil, ənənəvi patriarxal meyarlara uyğun gəlir. Qadınlar müasir reklamlarda istehlak mallarını nümayiş etdirən bir vasitəyə çevrilir və onların bədənəri qeyri-qanuni şəkildə istismara məruz qalır.

Dissertasiya mövzusunun tədqiqi nəticəsində gender siyasətinin təhlili ilə bağlı bir sıra vacib məqamlara əsasən feminizm və gender tədqiqatlarına, həmçinin gender dilçiliyi məsələlərinə toxunaraq, postneoklassik feminizm və gender nəzəriyyələrinin inkişaf dinamikasını və müxtəlif istiqamətləri araşdıraraq belə bir nəticəyə gəlmişdir ki, bu sahədə bir-biri ilə uzlaşmayan və ziddiyyətli məqamlar çoxdur. Buna görə də bu sahədə alternativ ideyaların varlığına və onlara elmi-tənqidi yanaşmağa ehtiyac vardır. Biz də tədqiqat prosesində gender kateqoriya və terminlərinə birmənalı şəkildə deyil, skeptik şəkildə yanaşmağa çalışmışıq.

Statistik göstəricilər əsasında müəyyənləşdirdik ki, cəmiyyətin əksər sosial-mədəni, sosial-iqtisadi sahələrində gender bərabərliyi ciddi şəkildə pozulmuşdur. Hətta qadınların sayca üstünlük təşkil etdikləri sahələrin (təhsil, səhiyyə) idarəetmə orqanlarında kişilər böyük üstünlük təşkil edirlər.

Müəllif Azərbaycanda ailə institutunu müasir feminizm və gender nəzəriyyələri baxımından tədqiq edərək belə bir nəticəyə gəlmişdir ki, son dövrlərdə artan boşanma, zorakılıq, hüquq pozuntuları hallarını doğuran səbəblər cəmiyyətdə sürətlə davam edən sosial-mədəni dəyişiklərlə bağlıdır. Yəni bir tərəfdən qadınlar cəmiyyət həyatında fəallaşır və cəmiyyətdə gender bərabərliyi artan xətt üzrə inkişaf edir, digər tərəfdən onlarla ənənəvi gender meyarlarından qurtula bilməyən insanlar arasında münəqişələr yaranır.

Dissertasiyada İslam dininin ümumi gender prinsipləri müəyyənləşdirilmiş və onların feminizm-gender ideyaları ilə müqayisəli təhlili aparılmışdır. Məlum olmuşdur ki, onlar arasında kəsişən və toqquşan məqamlar mövcuddur. Eyni zamanda postneoklassik feminizm ilə İslam feminizminin ideyaları arasında müqayisəli təhlil aparılmış və onları birləşdirən ümumi siyasi-ideoloji istiqamətlərin mövcudluğu müəyyən olunmuşdur. Araşdırmalar göstərir ki, Azərbaycanda İslamın və gender ideyalarının təbliği zəif olduğu üçün, onlar arasında uzlaşma müşahidə olunmur. Bu sahədə maarifçilik işlərinin paralel şəkildə aparılması milli-mənəvi birliyi və cəmiyyətin müasir dünyaya inteqrasiyasını artırır.

Dissertasiyada Azərbaycan KİV-i gender aspektindən araşdırılmış və bu sahədə gender bərabərliyinin pozulması hallarının səbəbləri üzə çıxarılmışdır. Məlum olmuşdur ki, qadın jurnalistlər cəmiyyətdə adlarının qalmaqallı məlumatlarda çəkilməsindən, mübahisəli məlumatların yayılması ilə əlaqədar məhkəmələrə düşməkdən, əxlaqsızlıqda ittiham olunmaqdan, böhtandan və hədələrdən çəkinirlər. Bu sahədə çalışan qadınlar ailə həyatı qurmaqda çətinlik çəkirlər. Cəmiyyətdə onlara qarşı ikili münasibət mövcuddur. Bu və ya digər səbəblər qadınların KİV-də iştirakını aşağı salır. Digər tərəfdən də, KİV-də yaradılan qadın obrazı müasir gender meyarlarına deyil, ənənəvi patriarxal meyarlara uyğun gəlir. Qadınlar müasir reklamlarda istehlak mallarını nümayiş etdirən bir vasitəyə çevrilir və onların bədənləri qeyri-qanuni şəkildə istismara məruz qalır.

Gender bərabərliyinə nail olmaq üçün cəmiyyətin bu və ya digər sosial-mədəni həyatını əhatə edən sahələrində islahatların aparılmasına və bir çox dövlət tədbirlərinin görülməsinə, eyni zamanda vətəndaş cəmiyyətinin formalaşmasına ehtiyac vardır. Biz bunlarla bağlı tövsiyələrimizi dissertasiyanın müvafiq hissələrində təqdim etmişik.

DİSSERTASIYA İŞİNƏ AİD NƏŞR OLUNMUŞ ƏSƏRLƏR:

1. The main development directions of gender linguistics: the analysis of gender linguistic elements in Turkish languages and culture. *Φιλοσοφία: International Journal of Philosophy, Journal indexed by: Social & Behavioral Sciences (Thomson Reuters), SCOPUS (Elsevier) and Academic Search (EBSCO Publishing) (Volume 16, Number 2, 2015)*
2. Azərbaycanca Feminizm ideyaları və gender tədqiqatları/ AMEA-Fəlsəfə və Hüquq İnstitutu, Elmi əsərlər .Bakı.2014. №2 (23), səh:71-77
3. Azərbaycanca Qadın probleminin təhlili : Qadın sosial-siyasi və iqtisadi sahələrdə/ Sivilizasiya elmi jurnalı. Bakı. 2014.Səh 171-176
4. Feminizmin mədəniyyəti ilə bağlı nəzəri görüşlər/Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitet Xəbərləri.Bakı.2013 №2.səh.188-191
5. Gender Linqvistikası.Elmi Məcmuələr. Milli Aviasiya Akademiyası.Yanvar-Mart 2014.Səh.132-137
6. Gender Sosiallaşmasının inkişaf prosesində əsas stereotiplər. Sivilizasiya elmi jurnalı. Bakı. 2015.səh:46-51
7. Qadın hüquqlarının təmin olunmasında feminizmin rolu .Geostrategiya. Bakı.2015 №2(27)May-İyun.səh:67-70
8. Cəmiyyətdə sosial struktur və sosial təbəqələşmə prosesinin gender təhlili/ Doktorantların və gənc tədqiqatçıların 18-ci Respublika Elmi Konfrans materialları. Bakı .AR Təhsil Nazirliyi. 2013. Səh.505-507
9. Ümummillə lider Heydər Əliyevin gender siyasəti/Heydər Əliyevin millə dövlətçilik və millə inkişaf strategiyası -Ümummillə lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 90 illiyi və hakimiyyətə qayıdışının 20 illiyinə həsr olunmuş beynəlxalq elmi-praktik konfrans materialları. Bakı.AU.2013, səh. 334-341
10. Ümummillə lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 91-ci ildönümünə həsr olunmuş “Qloballaşan dünya və Azərbaycan: Dəyişən dövrün dəyişən gender rolları” Respublika Elmi konfrans materialları.Bakı.Qərb Universiteti.2014. Səh:25-28
11. Qərb Universitetinin Gender araşdırmaları mərkəzinin Ulu öndər Heydər Əliyevin əziz xatirəsinə həsr edilmiş “*Təhsildə Gender*

- Problemləri*” mövzusunda Beynəlxalq elmi-praktik konfrans materialları. Bakı. Qərb Universiteti. 2014. səh 18-22
12. “Традиционные гендерные стереотипы института семьи в Азербайджане ” adlı məqalə Ukrayna MEA nəzdində M.P.Drağomanov adına Milli Pədoqoji Universitetinin “ Qileya” adlı elmi əsərlər məcmuəsinin 77-ci buraxılışında N10 , Kiyev-2013, səh.253-256.
  13. Qərb Universitetinin Gender araşdırmaları mərkəzinin Ulu öndər Heydər Əliyevin əziz xatirəsinə həsr edilmiş “*Təhsildə Gender Problemləri*” mövzusunda Beynəlxalq elmi-praktik konfrans materialları. Bakı. Qərb Universiteti. 2014. səh 18-22
  14. Beynəlxalq Konfrans, dekabr ayının 5-i, 2015 ci ildə Qərb Universiteti, Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi, Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi ilə müştərək şəkildə təşkil olunmuşdur. “*Qloballaşan dünyada dəyişən gender rolları* “ mövzusunda beynəlxalq elmi-praktik konfrans materialları. Gender bərabərliyinin təminatında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin rolunun artırılması Bakı. Qərb Universiteti. 2015. səh.61-68.

Khayala A.Mammadova

The gender aspects of social-cultural development in Azerbaijan society

Summary

This dissertation is dedicated to the social-philosophical analysis of gender sociology of Azerbaijan's modern social-cultural life. At the same time, the possibility of revealing the social-philosophical essence of any culture through a given methods and approaches was mentioned. The dissertation consists of an introduction, three chapters including seven sections, a conclusion and a list of the scientific literature used.

In the introduction to the dissertation, topic-based research aims and tasks, object, scientific-theoretical and practical importance, approbation and structure were taken into consideration.

In the first chapter (The theoretical and methodological basis of gender problem in Social philosophy.) attention is drawn to providing the social and ideological-theoretical research of feminism on the basis of gender theories, also to the social-philosophical problems of gender linguistics.

In the second chapter (The gender aspects of social development of Azerbaijan) the scientific commentaries about the main factors affecting gender socialization, such as the social norms and the gender analyse on the social dynamics of family institution are emphasized.

In the third chapter (Gender aspects of moral-cultural development of Azerbaijan), the role of Mass Media for education in post-soviet states also, the gender proportionality in the system of religious and social relations are studied.

In the conclusion, scientific views on gender sociology of modern social-cultural life are generalized, summarizes research and concrete proposals for the further development of the gender socio-cultural development aspects.

**Гендерные аспекты социально- культурного развития
азербайджанского общества**

Резюме

Диссертация посвящена комплексному и всестороннему исследованию в контексте социально-философского анализа проблемы гендерных аспектов социально-культурного развития общества. Диссертация состоит из введения, трех глав, семи параграфов, заключения, списка использованной литературы и приложений.

Во введении работы обосновывается актуальность темы, излагается степень ее разработанности, цели и задачи, методология исследования, теоретическое и практическое значение, даются сведения о ее апробации и структуре.

В первой главе диссертации «Теоретико-методологические особенности гендерной проблемы в социальной философии» соответствующих параграфах исследуются теоретико-методологические принципы феминизма и гендера, а также социально-философские проблемы гендерной лингвистики.

Во второй главе диссертации «Гендерные аспекты социального развития Азербайджана» представлен научный обзор социальных норм, влияющих на гендерную социализацию, гендерное исследование социальной динамики института семьи.

В третьей главе диссертационной работы «Гендерные аспекты культурно-духовной жизни Азербайджана» исследуются и анализируются гендерный фактор в развитии науки и образования, гендерное исследование средств массовой информации, а также гендерная пропорциональность в системе религиозно-социальных отношений.

В заключении диссертации обобщаются основные положения, подводятся итоги исследования и конкретные предложения по дальнейшему развитию гендерных аспектов социально-культурного развития.

НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК АЗЕРБАЙДЖАНА
ИНСТИТУТ ФИЛОСОФИИ И ПРАВА

На правах рукописи

ХАЯЛА АКИФ кызы МАМЕДОВА

**ГЕНДЕРНЫЕ АСПЕКТЫ СОЦИАЛЬНО -
КУЛЬТУРНОГО РАЗВИТИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ОБЩЕСТВА**

Специальность: 7207.01– «Социальная философия»

**Диссертации на соискание ученой степени доктора
философии по философским наукам**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

БАКУ - 2016